

CSÁKI JUDIT

A barna virzsínia

■ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ-FORGÁCH ANDRÁS: ARANYSÁRKÁNY ■

Nagy fába vágja a fejszéjét, aki Kosztolányi-regényt akar dramatizálni – mégis készült már színpadi adaptáció az *Édes Annából* is, az *Esti Kornélból* is. A *Pacsirtából* és az *Aranysárkányból* film lett – és ez utóbbi most színpadra is került. Igaz, Forgách András szereti a „nagy fákat”, számos adaptációt készített már, és ez a mostani, az *Aranysárkány* sem egyszeri bemutatásra készült. Fogják még játszani itt-ott – mindenütt, ahol megfelelő színész mutatkozik Novák tanár úr szerepére.

Pedig ha van vegytiszta epika (nincs), akkor az *Aranysárkány* az. Dramaturgiája, építkezése, figurái, konfliktusai – megkockáztatom: még dialógusai is – epikusak: szép komótosan és lineárisan halad előre a történet az időben, fejlődik, épül, burjánzik leginkább befelé (a lélek útvesztőibe), majd kiteljesedik, s bekövetkezik a szükségszerű megoldás. Novák Antal főgimnáziumi tanár magányos, de voltaképpen kiegyensúlyozott életét bizonyos kellemetlen események földülják, személyisége szétesik, belső tartása megroppan, és végez magával. A történet súlya kétségtelenül drámai – de a formája csöppet sem az.

Griechisch Tamás felvétele

„Csak látni kellett, amint végigment az utcán örökké csikorgó bő cipőjében, barna botjával, barna ruhájában, s fogai közé dugott egy barna virzsíniát, és azt meggyújtotta, aztán bejött az iskolába...” Szigorú, de kedves ember, „szabadelvű nézeteket vall”, nyájas mindenkihez, feddhetetlen életű – írja róla Kosztolányi. Ezt a figurát hozza be a soproni színház színpadára Bálint András. Kosztolányi írja azt is, hogy Novák Antal „zömök, kappanhájjal fódott törzsén egy golyóbist hordozott, melyet egyébként fejnek neveznek, emeletes fején pedig egy szöszcsombók látszott, melyet egyébként hajnak neveznek, az arcán két pislogó-világító kör, melyet egyébként szemnek neveznek, egy alig vörhenyes dudor, a fej szelelőlyuka, melyet egyébként orrnak neveznek, aztán egy piros húsdarab...” Ezt a figurát Bálint András nem hozza be – hogy is lehetne mutatni ezt: „egyébként”...? És ezt a mondatépítést, képkomponálást, nyelvi elevenséget nem hozza a darab sem – de ez leginkább magától értetődő.

Forgách András Novák tanár ura lágyabb, mint Kosztolányié. Pontokból áll össze, nem vonásokból. Mondhatni, szükségképpen kikerült a karakterből például a skrupulózus életvitel – a darab főszereplője életvitelt nem, csak skrupulusokat mutat. Elhalványult az önzés, amely a regényben mint életformát szervező erő működik – a színpadon egy alapvetően figyelmes ember jár-ke-l, aki legföljebb olykor-olykor mutatkozik figyelmetlennek vagy érzéketlennek közvetlen környezetével szemben. Összetöpreődött a drámai belső leépülés folyamata: a fizikai bántalmazás és az öngyilkosság közt célirányosan és gyors lázálomban pereg le néhány jelenet. Miközben a regény fókuszában éppen ez a folyamat áll: hogyan fordul mindinkább magába Novák, hogyan kerítik hatalmukba előbb a depresszió, majd egyéb, szofisztikáltabb idegrendszeri megbetegedések; majd egy végső és erőteljes nekifeszüléssel hogyan próbál még egyet fordítani a fordíthatatlannak látszó folyamaton és sorsa szükségszerűnek látszó pályáján – orvoshoz, ügyvédhez fordul –, végül hogyan és miért nyúl mégis a pisztolyhoz. A színpadon mindez néhány perc csupán; igaz,

Sztankay Orsolya (Hilda) és Bálint András (Novák)

sűrű percek ezek, és a regény fokozatosan kibontakozó eseményeibe látszólag brutálisan beleavatkozó dramatisáló úgy változtatott, hogy a végkifejlet lélektani kontextusa végül visszatál az epikus verzióéhoz.

Változott a szereplők szerkezete – szintén szükségképpen. Novák életének legfontosabb terepe, az iskola összeszűkül, a tanárok közül csak (a regényben is legmarkánsabb) Fóris Ferenc maradt meg, aki a színpadi verzióban súlyosabb ellenpont, mint a regényben. A vaskalapos, archaikus tanárfigura éppúgy közutálatnak „örvend” a diákok között, mint Novák – de ő legalább rászolgál, ráadásul túl is éli a gyűlölet megnyilvánulásait. A színpadon Papp Zoltán elsősorban a tüskés, szüntelenül zsörtölődő Fóris zsigeri konzervatívizmusának ellenszenves dimenzióit hangsúlyozza. Hogy ennek oka pusztán praktikus-e, nem tudom, de következménye biztosan az: jobban „szeretjük” tőle Novákat.

A diákok közül is csak a legfontosabbak vannak jelen (bár én, eléggé illetlenül, hiányolom a regény egyik jellegzetes alakját, a zsidó Glück Lacit), de kétségtelenül ők azok, akik dramaturgiaiailag nélkülözhetetlenek. Mivel a színházi változat legfontosabb terepe Novák háza és kertje, szinte természetes, hogy azok az alakok a legelevenebbek, akik itt, a magánéletében vesznek körül: Mari, a szakácsnő és Hilda, a lánya.

Mari szakácsnő a regényben is fölbukkan, de színpadi alakját több epikus figurából nyerte, és alighanem elsősorban Pogány Judit ihlette. Forgách viszonylagos önállósággal és tobzódó intuícióval az archetipikus karaktert rajzolja újra; azt a bizonyos „régicsaládi bútorarabot”, akinek a házban eltöltött idő, a közös múlt már föltétlenül biztosítja a *ius murmurandi*, a morgás, dörmögés, dünnnyögés, méltatlankodás jogát. És szinte természetes, hogy szeretete, odaadása, sőt: odatartozása megkérdőjelezhetetlen, amiként az ügyekbe való – nem beleszólása, csak – belekontárkodása is az. (A regényben az alig néhány mondatos Marinál sokkal lényegesebb figura Pepi, Novák rokona, a magányos vénkisasszony, akinek egész élete a másokra való odafigyelésben telt, és mindig ott töltötte napjait, ahol éppen szükség volt rá. Hilda szökése és Novák bántalmazása után ő költözik oda a férjhez, hogy gondját viselje. Ő is tipikus karakter, csak éppen – „halk” lévén – kevésbé színpadra való, mint a Forgách által odateremtett Mari, aki néhány vonást át is vesz tőle.) És Pogány Judit játéka lefegyverzően indokolja a dramaturgiai manővert: Marija fontos tényező Novák Antal életében. És jól mutatja Forgách András kivételes dramaturgiai és színpadi érzékenységét, valamint eminens képességét és készségét, amellyel az epika és a dráma, a regény és a színház közti, voltaképpen eléggé szűkös és nehezen járható passzázson közlekedik. Forgách, az ő szinte végtelen empatikus

hajlamával, a lehető legalázatosabb alkotótárs – mint ezt most, az *Aranyáskány* esetében sokadszor áll módomban észrevenni, de tán először ki is mondani.

Hilda, Novák lánya is sokat változott a regényhez képest – és mégsem. Rejtélyes alak ő; árad belőle egyfajta idegrendszeri labilitás, amiről nem tudhatni egészen pontosan, hogy vajon tényleg létezik-e, vagy csak az apa – lelkiismeret-furdalással terhes – túlzott törődése-féltése teszi ilyené, avagy láttatja ilyenek. Sztankay Orsolya ügyesen változtatja Hilda éppen dominánsnak tetsző jellemvonásait; alapvetően a szeszélyes kislányt játssza, akinek mindazonáltal megvan a magához való esze és az a képessége, hogy a kisujja köré tekerje az apját. Ha kell, cicásan engedelmes, ha érdeke úgy kívánja, gyerekesen csökönyös. Hilda ösztönösen tudja, hogyan feleljen meg leginkább apjának, hogyan vigyen „színt” az életébe, hogyan vigasztalja és kárpótolja a férfit felesége haláláért – és az az érzésem, Sztankay Orsolya is ösztönösen tudja, miként formáljon a sokféle tartó, viláldzó, olykor infantilis és egészében kissé elrajzolt karakterből mégiscsak hiteles figurát. Ebben jól segítik őt Földi Andrea jelmezei: a vicces ezüsfoltokkal tarkított, „hebrecs”-ruha az elején vagy a copfhoz, virághoz illő virágos selyemruha, amitől hirtelen „nő lesz a lányból”. Nem véletlenül éppen abban a jelenetben viseli, amikor az apja pofon üti...

A diákok és a mellékszereplők vázlatosabb figurák, a színmű hierarchikus szerkezetében Novák és Hilda viszonylatában léteznek leginkább, ami többnyire eléggé laza viszonylat. Liszner Vili, a kiváló atléta és reménytelenül rossz tanuló föltehetően nem velejég romlott ember, de mégiscsak ő az, aki bosszúból, amiért Novák megbuktatta őt az érettségén, rátámad a férfira. Segítőtársa Próféta, a valamivel idősebb és szintén bukott gimnazista – a regényből tudjuk, hogy mindketten (főként Liszner) küzdenek némi büntudattal és félelemmel, de Forgáchnak igaza van: ebben az adaptációban ez teljesen lényegtelen. Mészáros Tamás Liszner, Varga Gábor pedig Próféta szerepében még a kívánatosnál is haloványabb alakítást nyújt, nemhogy a lehetségesnél.

Mert Karalyos Gábor, aki Csajkás Tibor szerepét játssza, legalább az utolsó jelenetben (már Novák halála után, amikor Hildával együtt visszatér a szökött és immár kisgyerekes pár) fölillant valami lényegeset és teátrálisat; azt ugyanis, hogy Csajkás éppoly rezignáltan játssza alárendelt szerepét domináns felesége mellett, mint – sejtetően – Novák az ő felesége mellett. És Hilda – aki a villódzásból és hamvas bájból ekkorra jócskán visszavet – éppoly határozottan és boldogtalanul néz a jövőbe, mint egykor valószínűleg a saját boldogtalan anyja.

Bálint Andrást szinte ránézésre alaposan telibe találja Novák szerepe. És alighanem mindenkinek, neki magának is, ez a bizonyos „ránézés” volt a legfőbb vezérfonal; amit Bálint, a színész gondol erről a bizonyos polgár-tanár figuráról, az hiánytalanul meg is jelenik Novák alakjában. A gesztusok, a tartás, a jelzések, a mimika mind megvannak, és oly vaskos külső burkot kerítenek a figura köré, hogy a belső kissé kevésbé látszik. Novák elsősorban stílus, egy jól ismert világ jól ábrázolt embere, akinek – legalábbis Bálint színészi fogalmazásában – az a legfőbb tragédiája, hogy eljárt fölötté az idő. Persze a játéka erőteljes, aurát és atmoszférát teremt, csak – vélhetően egy erőskezű, erőszakosabb rendező hiánya miatt – hagy némi hiányérzetet az egyéni, belső küzdelem vonatkozásában.

A soproni színház előadását – nem egészen a tervek szerint – végül is Forgách András rendezte. Ez bizonyos szempontból kétségtelenül előny – például a hangsúlyok jelzésében. Egyéb szempontból viszont alighanem hátrány, hiszen a rendezés képtelen kellő távolságot tartani a műtől magától, ami adott esetben – és van néhány „adott eset” – ritmusproblémákhoz vezet. Például: a bankettjelenet (ahol nemcsak a diákok, de a tanári kar egy része is láthatatlan) túlságosan hosszú, és afféle levegőbe szónokolásként képtelen teljesíteni azt a tartalmi funkciót, ami a cselekmény menetében jutna neki.

Az előadás legkevésbé sikerült eleme a díszlet. Jókora építmény, teljességgel meghatározza a produkció látványvilágát – csak éppen semmilyen módon nem kapcsolódik a történethez. Az még csak praktikus hátrány, hogy nehezen használható – domináns eleme ugyanis a forgó, melynek segítségével változik a helyszín, csak éppen túlságosan lassan, nagyon szembeötlően, tehát inkább kizökkent, semmint átköt az egyes jelenetek között. Nagy Bálint építménye önmagában monumentális produktum – csakhogy ez nem a hozzávaló előadás. Vagy fordítva.

Aranyáskány keretezi a darabot – a regényt is amúgy. De hogy mi ez a különös tünevény, miért arany, miért sárkány, miért van, és miért pusztul – ez, sajnos, nem derült ki a soproni előadásból.

ARANYSÁRKÁNY. Kosztolányi Dezső regénye nyomán írta Forgách András (Petőfi Színház, Sopron)

DÍSZLET: Nagy Bálint. JELMEZ: Földi Andrea. DRAMATURG: Dobák Livia. ASSZISZTENS: Őri Zsófia. RENDEZTE: Forgách András.

SZEREPLŐK: Bálint András, Sztankay Orsolya, Pogány Judit, Papp Zoltán, Karalyos Gábor, Mészáros Tamás, Varga Gábor, Andai Kati, Cmarits Gábor, Tándor Lajos, Herbst Szilvia, Sárdy Zoltán.